

УДК 346.91

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.63>

ВИРІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ ЩОДО НЕВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВНАСЛІДОК ЗАСТОСУВАННЯ САНКЦІЙ (ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ)

Марченко В.Б.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри приватного права*

КНЕУ ім. В. Гетьмана

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8495-0876>

e-mail: mvb1@ukr.net

Марченко В.Б. Вирішення господарських спорів щодо невиконання зобов'язань внаслідок застосування санкцій (обмежувальних заходів).

У статті досліджуються проблемні аспекти господарсько-правових наслідків застосування державних санкцій, які ведуть до необхідності фактичного припинення господарських відносин з контрагентом, щодо якого застосовані державні обмежувальні заходи (санкції) та необхідності вирішення майнових питань і суперечок, що можуть виникати внаслідок такого припинення.

Встановлено, що законодавство про санкції не містить спеціальних правових настанов щодо порядку припинення правовідносин за участю санкційованого суб'єкта. Фактично зацікавлені сторони змушені діяти на власний розсуд, використовуючи загальні господарсько- і цивільно-правові засоби, які не пристосовані до спеціальних санкційних умов, а отже часом неспроможні вирішити спірні ситуації.

Зроблено висновок про наявність правових проблем при визначенні правових підстав щодо припинення господарських відносин у зв'язку із застосуванням санкцій (обмежувальних заходів) та щодо його юридичних наслідків. Вирішення даної проблематики у цілому має базуватись на широкому аналізі практики подібних спірних ситуацій, що виникають при застосуванні санкцій. Водночас, виконане дослідження дає підстави для висновку щодо напряму вдосконалення правового регулювання застосування державних санкцій. Вважаємо, що господарське, цивільне законодавство та законодавство про санкції (обмежувальні заходи) має бути системно доповнене комплексом правових положень, спрямованих на врегулювання господарсько- і цивільно-правових наслідків застосування санкцій (обмежувальних заходів) до суб'єктів, які на момент такого застосування перебували у зобов'язально-договірних відносинах за законодавством України. Зокрема, було б доцільно визначити спеціальні правові підстави, форми і порядок припинення договірних зобов'язань у зв'язку із застосуванням санкцій (обмежувальних заходів) до їх сторони (сторін), а також спеціальні правила врегулювання майнових і немайнових інтересів сторін внаслідок такого припинення, оскільки загальні господарсько- і цивільно-правові засоби не пристосовані до спеціальних санкційних умов, а отже часом неспроможні вирішити спірні господарські ситуації.

Ключові слова: господарські спори, санкції (обмежувальні заходи), недоговірні зобов'язання, набуття майна без достатньої правової підстави, невиконання договірних зобов'язань, договір про надання послуг, послуги електронного документообігу.

Marchenko V.B. Commercial disputes resolution regarding non-fulfillment of obligations as a result of sanctions (restrictive measures).

The article examines the problematic aspects of the economic and legal consequences of the application of state sanctions, which lead to the need for actual termination of economic relations with the counterparty to which state restrictive measures (sanctions) have been applied and the need to resolve property issues and disputes that may arise as a result of such termination.

It was established that the legislation on sanctions does not contain special legal rules regarding the procedure for termination of legal relations involving the sanctioned entity. In fact, interested parties are

forced to act at their own discretion, using general commercial and civil law remedies, which are not adapted to the special sanctions conditions, and therefore are sometimes unable to resolve disputed situations.

It was concluded that there are legal problems in determining the legal grounds for terminating economic relations in connection with the application of sanctions (restrictive measures) and its legal consequences. The solution to this problem should be based on a broad analysis of the practice of similar controversial situations that arise when sanctions are applied. At the same time, the conducted research provides grounds for a conclusion regarding the direction of improving the legal regulation of the application of state sanctions. We believe that economic, civil legislation and legislation on sanctions (restrictive measures) should be systematically supplemented with a complex of legal provisions aimed at regulating the economic and civil legal consequences of the application of sanctions (restrictive measures) to subjects who, at the time of such application, were in contractual relations according to the legislation of Ukraine. In particular, it would be expedient to determine special legal grounds, forms and procedures for termination of contractual obligations in connection with the application of sanctions (restrictive measures) to their party(ies), as well as special rules for the settlement of property and non-property interests of the parties as a result of such termination, since the general commercial and civil law remedies are not adapted to special sanction conditions, and therefore are sometimes unable to resolve disputed economic situations.

Key words: commercial disputes, sanctions (restrictive measures), non-contractual obligations, acquisition of property without a sufficient legal grounds, non-fulfillment of contractual obligations, contract for the provision of services, electronic document management services.

Постановка проблеми. Питання захисту національних інтересів і національної безпеки сьогодні, як ніколи, актуальне для України. В останні роки українська держава активно розбудовує відповідну систему захисту, в якій одне з чільних місць належить правовим засобам. Одним із таких інструментів є державні санкції, запроваджені у 2014 р. Законом України «Про санкції» [1].

Механізм санкцій перебуває у процесі постійного динамічного розвитку і вдосконалення. Багато чого у цьому напрямі вже зроблено, водночас виявляється чимало проблемних питань, які потребують свого вирішення. Такі проблеми виявляються, зокрема, у процесі застосування державних захисних санкцій щодо конкретних суб'єктів. Серед головних джерел виявлення таких проблем одне з провідних місць займає судова практика, і зокрема, практика вирішення господарських спорів [2].

Мета статті. Одним з проблемних аспектів застосування державних санкцій є господарсько-правові наслідки, які ведуть до необхідності щонайменше фактичного припинення господарських відносин з контрагентом, щодо якого застосовані державні обмежувальні заходи (санкції) та необхідності вирішення майнових питань і суперечок, що можуть виникати внаслідок такого припинення. Виявлення і опис таких проблемних ситуацій, а також вироблення рекомендацій щодо їх вирішення є головним предметом даної роботи.

Стан опрацювання. Серед публікацій наукового характеру проблематика правозастосування у сфері державних захисних санкцій поки-що не знайшла широкого висвітлення. Є лише окремі праці, які стосуються, зокрема, відповідальності за порушення санкцій [3]. Окремі праці стосуються механізмів міжнародних санкцій [4]. Проблематика застосування вітчизняних захисних санкцій залишається нерозкритою, а отже й актуальною для правового дослідження.

Вклад основного матеріалу. Розглянемо зазначений аспект на прикладі вирішення спору між ТОВ «Сумська паляниця» та ТОВ «Е-КОМ» [2]. Починаючи з 28.08.2014 р. «Сумська паляниця» користувалася послугами з електронного документообігу від «Е-КОМ». Однак у 2018 р. до вказаного провайдера електронного документообігу були застосовані санкції відповідно до Рішення РНБО від 2 травня 2018 року [5], яке було введене в дію Указом Президента України від 14.05.2018, № 126/2018 [6]. Здійснивши 1 травня 2018р. попередню оплату за червень, «Сумська паляниця» у червні, зрозуміло, вже не отримала послуг від провайдера «Е-КОМ» через санкції щодо останнього. Тож суперечка виникла навколо повернення коштів за неотримані послуги.

Варто зауважити, що відповідно до Указу 126 до ТОВ «Е-КОМ» було застосовано сім видів санкцій строком на три роки. Серед них, як виглядає, щонайменше два заходи унеможливають діяльність ТОВ «Е-КОМ» як провайдера електронного документообігу, це зокрема: 3) зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; 4) обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування.

Таким чином, перед «Сумською паляницею» постало питання щодо підстав, форм і порядку припинення відносин з ТОВ «Е-КОМ» та повернення передплачених коштів. У зв'язку з цим слід наголосити, що законодавство про санкції не містить спеціальних правових настанов щодо порядку припинення правовідносин за участю санкційованого суб'єкта. Фактично зацікавлені сторони змушені діяти на власний розсуд, використовуючи загальні господарсько- і цивільно-правові засоби, які не пристосовані до спеціальних санкційних умов, а отже часом неспроможні вирішити спірні ситуації.

Не дійшовши згоди з контрагентом, «Сумська паляниця» подала позов про стягнення з «Е-КОМ» суми передоплати за ненадані послуги з електронного документообігу. Матеріали господарської справи [2] свідчать, що на пропозицію позивача про укладення угоди про припинення дії спірного договору та повернення передплачених коштів відповідач «Е-КОМ» ніяким чином не відповів і кошти не повернув.

Перед позивачем постало питання правильного формулювання підстави позову. Спочатку, як на правову підставу своїх позовних вимог, позивач посилався на норми статті 1212 ЦК України щодо зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави. Однак у допущений строк позивач подав заяву про зміну підстав позову, яка господарським судом була задоволена. На жаль, матеріали справи не показують, яким було остаточне формулювання позивачем правової підстави свого позову.

Врешті, приймаючи рішення на користь позивача, господарський суд послався все на ту ж статтю 1212 ЦКУ про зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави. З позиції справедливості мало в кого будуть сумніви щодо правоти вимог позивача і позитивного на його користь рішення господарського суду. Водночас, посилання суду на норму статті 1212 ЦКУ виглядає суперечливим, оскільки така правова підстава як договір між сторонами у суді не оспорювався з точки зору його чинності.

У зв'язку із цим слід звернути увагу, що за своєю природою норма статті 1212 ЦКУ відноситься до інституту недоговірних зобов'язань зобов'язального права, на що вказує також і її розташування у главі 83 «Набуття, збереження майна без достатньої правової підстави» підрозділу 2 «Недоговірні зобов'язання» Розділу III «Окремі види зобов'язань» ЦКУ [7]. Щоправда, суперечливі тлумачення щодо поширення ст. 1212 і на регулювання договірних зобов'язань може викликати норма п. 3 ч. 3 статті 1212 ЦКУ, яка каже, що «положення цієї глави застосовуються також до вимог про повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні». Тому важливим орієнтиром для вирішення цього неоднозначного моменту є те, яким шляхом іде господарська судова практика у застосуванні ст. 1212 ЦКУ.

Водночас, слід відзначити, що Касаційний господарський суд (КГС) Верховного суду неодноразово привертая увагу господарських судів і інших правозастосовувачів до цього питання, видаючи спеціальні Огляди практики розгляду Верховним Судом справ у спорах щодо недоговірних зобов'язань, віднесених до юрисдикції господарських судів [8, 9].

Одне з показових рішень, виражаючих позицію КГС у питанні застосування ст. 1212 ЦКУ є Постанова Касаційного господарського суду від 25 листопада 2021 року у справі № 927/563/20 (ПРОКУРОР vs ТОВ «Укр Газ Ресурс») [10]. Щоб розкрити проблематику нашого дослідження, необхідно коротко розібрати суть рішення по даній справі. ТОВ «Укр Газ Ресурс» уклало договір, а також додаткові угоди щодо постачання газу державній установі. Проблема постала у тому, що внаслідок додаткових угод відносно початкових домовленостей було зменшено обсяг постачання та збільшено його ціну, що прокурор кваліфікував як збитки державі на суму 190 132,59 грн., і подав позов про повернення цих коштів. Як на правову підставу свого позову прокурор послався на норму ст. 1212 ЦКУ. Місцевий господарський суд позов задовольнив, кошти стягнув, додаткові угоди визнав недійсними і з правовою підставою прокурора погодився.

Однак примітна подія сталася на стадії апеляційного оскарження і полягала вона не в тому, що рішення суду першої інстанції було повернуто у протилежний бік, – навпаки, суть його була залишена незмінною на користь прокурора і його розуміння державних інтересів. Примітність апеляційної постанови полягала у тому, що вона повністю змінила правову підставу судового рішення. Дослівно: «Апеляційний суд зазначив про помилкове застосування місцевим судом положень статті 1212 ЦК України, оскільки нікчемність додаткових угод означає, що зобов'язання сторін регулюються Договором з урахуванням змін, внесених додатковою угодою № 4, яка не оспорюється. Відповідно, отримана відповідачем оплата на суму 190 132,59 грн за товар, який не

був ним поставлений, підлягає стягненню з відповідача на підставі частини першої статті 670 ЦК України» [10].

Звернувшись до ЦКУ, ми побачимо, що норма ст.670, на відміну від ст. 1212, дійсно регулює договірні зобов'язання, зокрема, за договором про купівлю-продаж, а саме, ч. 1 ст. 670 визначає правові наслідки порушення умови договору щодо кількості товару за умови якщо продавець передав покупцеві меншу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу. У цьому випадку покупець має право вимагати передання кількості товару, якої не вистачає, або відмовитися від переданого товару та його оплати, а якщо він оплачений, – вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми [7]. Як бачимо, саме останню норму апеляційний суд і поклав в основу свого визначення правової підстави стягнення коштів з газового трейдера.

На стадії касаційного оскарження КГС повністю підтримав Постанову апеляційного суду і дав системні узагальнення щодо умов застосування ст. 1212 ЦКУ та правової підстави для повернення коштів у даній справі [10]. Зокрема, у п. 43 касаційної Постанови суд зазначив: «Системний аналіз положень статей 11, 202, 1212 ЦК України дає можливість дійти висновку про те, що чинний договір чи інший правочин є достатньою та належною правовою підставою набуття майна (отримання грошей)». Отже, це означає, що норма статті 1212 ЦКУ не може бути застосована як правова підстава для повернення коштів за недопоставлений газ. Оскільки, незважаючи на визнання нікчемними додаткових угод №№ 5–8, продовжує діяти основний Договір № 1 та додаткова угода № 4 як правові підстави набуття коштів газотрейдером.

Водночас, КГС у п. 43.2 свого рішення підтвердив правомірність стягнення коштів з відповідача саме за підставою апеляційної, а не першої інстанції: «отримана відповідачем оплата на суму 190 132,59 грн. за товар, який не був ним поставлений, підлягає стягненню з відповідача на підставі частини першої статті 670 ЦК України» [10]. Тож, помітимо як побіжний висновок, що правомірне судове рішення має не лише відповідати критерію справедливості, але й необхідно базуватися на належній правовій підставі.

Таким чином, повертаючись до нашої першої справи про повернення ТОВ «Сумська паляниця» коштів за ненадані послуги з боку ТОВ «Е-КОМ» внаслідок застосування санкцій (обмежувальних заходів) щодо останнього, ми бачимо, що справедливе по своїй суті судове рішення на користь позивача, базується на правовій підставі, яка не відповідає ustalеній практиці господарських судів. Спробуємо розібратися, чому суд у цій справі пішов саме таким шляхом і чи була у нього більш адекватна альтернатива.

Очевидна теза полягає у тому, що якби правовідносини між ТОВ «Сумська паляниця» та ТОВ «Е-КОМ» базувались на договорі купівлі-продажу, то у господарського суду, імовірно, не було б проблем із визначенням правової підстави свого рішення і він звернувся б до норми ст. 670 ЦКУ. Однак у справі за позовом ТОВ «Сумська паляниця» підставою правовідносин був договір про надання послуг, а не купівля-продаж. Суд чітко встановив цю обставину: «За своїм змістом та правовою природою укладений сторонами договір № НП 14-477 про надання послуг електронного обміну діловими даними від 28.08.2014 є договором про надання послуг, який підпадає під правове регулювання норм ст.ст. 901-907 Цивільного кодексу України» [2].

Далі дещо несподіване відкриття чекає на нас у результаті аналізу ст.ст. 901–907 ЦКУ: на відміну від покупця за договором купівлі-продажу, замовник за договором про оплатне надання послуг не наділений правом вимагати повернення передплачених коштів за ненадані послуги. Більше того, відповідно до ч. 2 ст. 903 ЦКУ у разі неможливості виконати договір про надання послуг, що виникла не з вини виконавця, замовник зобов'язаний виплатити виконавцеві розумну плату. Тобто, наслідуючи цю норму, ТОВ «Е-КОМ» міг би апелювати до свого права на «розумну плату» (бо неможливість виконання настала дійсно не з його вини, а внаслідок застосування до нього санкцій державою), і таким чином, «відбити» вимогу позивача про повернення коштів за ненадані послуги. З останнього приводу слід зазначити, що насправді ТОВ «Е-КОМ» свого права на «розумну плату» у суді не заявляв, і взагалі рішення господарського суду першої інстанції відповідачем не оскаржувалось і вочевидь набрало законної сили.

Нам можуть заперечити, що відповідно до ч. 1 ст. 906 ЦКУ «Збитки, завдані замовнику невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем, у разі наявності його вини, у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором». Однак тут слід звернути увагу, що позивач просить не «відшкодувати збитки», а повернути кошти за ненадані послуги, що є нетотожними вимогами.

А по-друге, слід звернути увагу на умову вини. Відсутність вини виконавця послуги звільняє його від відповідальності. Друге речення вищевказаної норми каже, що «Виконавець, який порушив договір про надання послуг за плату при здійсненні ним підприємницької діяльності, відповідає за це порушення, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили, якщо інше не встановлено договором або законом». Довести «непереборність» сили державних санкцій (обмежувальних заходів) при бажанні не склало би труднощів для відповідача ТОВ «Е-КОМ».

Таким чином, слід констатувати, що і господарський суд першої інстанції, і позивач по суті не знайшли у чинному законодавстві належної правової підстави для захисту матеріального інтересу позивача. Суд фактично змушений був вдатися до «обхідного» маневру, який у строгому розумінні не відповідає усталеній практиці застосування господарськими судами ст.1212 ЦКУ.

Ще один аспект у справі за позовом ТОВ «Сумська паляниця» до ТОВ «Е-КОМ» полягав у тому, що позивач намагався припинити договір з відповідачем. Як свідчать матеріали справи, «За доводами позивача, сторони дійшли згоди про припинення договірних відносин, у зв'язку з чим позивачем направлено угоду про припинення дії спірного договору, проте, на даний час позивач підписану відповідачем угоду про припинення дії договору не отримав» [2]. У зв'язку з цим, слід звернути увагу, що за відсутності прямо вираженої волі санкційованої сторони, у її контрагента немає нормативно-правових засобів припинити у судовому порядку договір, предметом якого є діяльність, заборонена санкціями сторони такого договору.

Висновки. Підсумовуючи, слід відзначити, що ми розібрали лише окремих проблемний випадок щодо припинення господарських відносин у зв'язку із застосуванням санкцій (обмежувальних заходів) та його юридичних наслідків. Вирішення даної проблематики у цілому має базуватись на широкому аналізі практики подібних спірних ситуацій, що виникають при застосуванні санкцій. Водночас, виконане дослідження дає підстави для висновку щодо напряму вдосконалення правового регулювання застосування державних санкцій. Вважаємо, що господарське, цивільне законодавство та законодавство про санкції (обмежувальні заходи) має бути системно доповнене комплексом правових положень, спрямованих на врегулювання господарсько- і цивільно-правових наслідків застосування санкцій (обмежувальних заходів) до суб'єктів, які на момент такого застосування перебували у зобов'язально-договірних відносинах за законодавством України. Зокрема, було б доцільно визначити спеціальні правові підстави, форми і порядок припинення договірних зобов'язань у зв'язку із застосуванням санкцій (обмежувальних заходів) до їх сторони (сторін), а також спеціальні правила врегулювання майнових і немайнових інтересів сторін внаслідок такого припинення, оскільки загальні господарсько- і цивільно-правові засоби не пристосовані до спеціальних санкційних умов, а отже часом неспроможні вирішити спірні господарські ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. Офіційний портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18>.
2. Рішення Господарського суду м.Києва: від 10 грудня 2018 року у справі № 910/12862/18 (ТОВ «Сумська паляниця» vs ТОВ «Е-КОМ»). ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78412042>.
3. Стусова Ю., Магомедов І. Відповідальність за порушення санкцій: українська судова практика. *Юридична Газета online*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vidpovidalnist-za-porushennya-sankciy-ukrayinska-sudova-praktika.html>.
4. Ємець Р. Санкційне торнадо: як діяти, якщо контрагент потрапив під міжнародні санкції після підписання договору. Василь Кісіль і Партнери. URL: <https://vkr.ua/ua/stop-russia/sanktsiyne-tornado-yak-diyati-yakshcho-kontragent-potrapiv-pid-mizhнародni-sanktsiyi-pislyu-pidpisannya-dogovoru>.
5. Про застосування та скасування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій): Рішення РНБО від 2 травня 2018 року. Офіційний портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-18>.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 травня 2018 року «Про застосування та скасування персональних спеціальних економічних та інших обмежуваль-

- них заходів (санкцій)»: Указ Президента України від 14.05.2018 № 126/2018. Офіційний портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/126/2018>.
7. Цивільний кодекс України: від 16.01.2003 № 435-IV. Офіційний портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
  8. Огляд практики розгляду Верховним Судом справ у спорах щодо недоговірних зобов'язань, віднесених до юрисдикції господарських судів. Рішення, внесені до ЄДРСР, за вересень – грудень 2021 року. Верховний суд. 12 липня 2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1294457/>.
  9. Огляд практики розгляду Верховним Судом справ у спорах щодо недоговірних зобов'язань, якщо такі рішення ухвалені у спорах, віднесених до юрисдикції господарських судів. Рішення, внесені до ЄДРСР, за липень 2020 року – серпень 2021 року. Верховний суд. 02 листопада 2021. URL: <https://court.gov.ua/archive/1204006/>.
  10. Постанова Касаційного господарського суду: від 25 листопада 2021 року у справі № 927/563/20 (ПРОКУРОР vs ТОВ «Укр Газ Ресурс»). ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101673424>.